

ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Олександр ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ АТРИБУТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ В ХХІ СТОЛІТТІ

Узагальнено теоретичні підходи щодо можливостей використання людського капіталу, проведено оцінку індексів людського розвитку країн світу та окреслено пропозиції щодо підвищення якісних показників людського розвитку в Україні.

The theoretical approaches to the human capital usage are generalized. The index estimation of human development in different countries of the world is conducted. The suggestions concerning the increase of high-quality indices of human development in Ukraine are outlined.

В умовах динамічного розвитку економічних систем в кінці ХХ – початку ХХІ століття важливим фактором економічного зростання виступає науково-технічний прогрес, який найбільш повно проявляється в інвестуванні людського капіталу (освіти, інтелекту). Саме такі інвестиції в довгостроковій перспективі приносять найбільший економічний ефект, оскільки людський капітал є базовим (освітньо-кваліфікаційним) потенціалом економічного зростання.

Проблемам фінансування людського капіталу приділяється увага як в дослідженнях зарубіжних вчених (Вітстейн Т., Дублін Л., Лотка А., Харман Г., Шульц Т.), так і вітчизняних науковців (Дзюба І., Злупко С., Мандибура В., Мельник А., Садова У., Семів Л.). Метою статті є узагальнення теоретичних підходів щодо можливостей використання людського капіталу, оцінка індексів людського розвитку країн світу та формулювання про-

позицій щодо підвищення якісних показників людського розвитку в Україні.

Ще в XVI столітті представники школи меркантилістів (Т. Мен, А. Монкретьєн) метою розвитку визнавали максимізацію обсягів виробництва, досягнення позитивного торгового балансу та бездефіцитного бюджету, а не розширення можливостей людського розвитку. Представники класичної політекономії XVII–XVIII століть (А. Сміт, Т. Малтус, Дж. С. Мілль), намагаючись оцінити роль людини в суспільному прогресі, вважали її не тільки джерелом, але й частиною суспільного багатства [1, 86; 2, 332; 3].

Один з засновників неокласичного напрямку А. Маршалл [4, 246], синтезувавши численні ідеї щодо ролі людини в економіці, безпосередньо пов'язав нагромадження багатства з розвитком людини. Представник маржиналістської школи У. Ллойд [5] сформулював принципи раціональної поведінки людини в

економіці, ідею корисності та постулати теорії граничної корисності, тим самим підвівши світ до теорії споживчої поведінки [6, 17]. Дж. М. Кейнс в 1930-х роках за найважливішими умовами економічного зростання визнавав розвиток та реалізацію здібностей людини і реалізацію можливостей її особистого вибору.

Важливою віхою на шляху до концепції людського розвитку в середині ХХ століття стало введення Т. Шульцем до наукового обігу поняття “людського капіталу” як сукупності знань та кваліфікацій, що виконує подвійну функцію: засобу виробництва і предмета тривалого користування [7, 64–65]. Джерелом економічного зростання, таким чином, визнано економічну роль освіти, науки, охорони здоров’я, які до того трактувались виключно як галузі, що споживають, а не виробляють. За Г. Боуеном, людський капітал складається з набутих знань, навичок, мотивацій та енергії, якими наділені людські істоти та, які можуть використовуватися протягом певного часу з метою виробництва товарів і послуг [8, 362]. За Л. Туроу, людський капітал – це продуктивні здібності, обдарування і знання [9, 15].

Відтак, людський капітал є системою характеристик, які визначають здатність людини до творчої праці з метою створення товарів, послуг, доданої вартості, тобто – якість робочої сили працівника, що знаходить прояв в процесі розширеного відтворення (освітньо-кваліфікаційний потенціал). Знос людського капіталу визначається ступенем природного старіння організму (фізичний знос) та ступенем знецінення знань (моральний знос) [10].

До складових людського капіталу відносять:

- ◆ капітал освіти (загальна та професійна освіта);
- ◆ капітал здоров’я (природний і здобутий рівень здоров’я);

- ◆ капітал культури (споживчий та високодуховний);
- ◆ соціально-психологічний (ментальні, духовні цінності, психологічний стан).

Наступним кроком на шляху створення теорії людського розвитку стала теорія розвитку людських ресурсів, сконцентрована на проблемах демографії, зайнятості, охорони здоров’я, освіти, споживання, харчування, умов проживання, урбанізації, стану довкілля. Значну роль в переході від теорій економічного зростання до теорії людського розвитку відіграла концепція базових потреб, що стала основою програмної доповіді Міжнародної організації праці у 1976 р. “Зайнятість, зростання і базові потреби”. Ця концепція передбачає формування соціально-економічної політики в розрахунок на обов’язкове забезпечення певних мінімальних потреб в харчуванні, одязі, житлі та побутовій техніці, а також покращення суспільних послуг (забезпечення доброякісною питною водою, підтримка належного санітарного стану місць проживання, розвиток громадського транспорту, організація охорони здоров’я, створення умов для набуття освіти).

На формування сучасного погляду на розвиток як на процес, в центрі якого перебуває людина, максимальне забезпечення її прав і потреб, розвиток та реалізацію здібностей, вплинула концепція розширення вибору А. Сена [12; 13]. Вчений запропонував оцінювати добробут за можливостями вести той спосіб життя, який більшість людей вважає гідним, а не за рівнем ВВП на душу населення. Прибуток повинен трактуватись не як кінцева мета діяльності людини, а як засіб розширення вибору для кожної людини в сферах охорони здоров’я, освіти, економічної чи соціальної діяльності. А. Сен розглядає розвиток як

процес розширення можливостей, а не зростання економічного добробуту.

Результатом цих наукових розробок стало створення наприкінці 1980-х років концепції людського розвитку. Концепція людського розвитку передбачає розширення можливостей людей поліпшити свій добробут, зміцнити своє здоров'я, одержати кваліфікацію, збагатити себе духовно і почувати себе безпечно. Ця концепція передбачає пріоритет інтересів людини на кожному з трьох магістральних напрямків розвитку національної економіки: 1) розбудова правової держави; 2) становлення демократії та формування основ громадянського суспільства; 3) реформування економічної системи [14, 86–87; 15].

Диференціація життєвого рівня населення в різних країнах світу обумовлена економічним, політичним, соціально-культурним та екологічним середовищем існування людини. Порівняти ці умови та відшукати шляхи їх покращення можна за допомогою показника людського розвитку.

Людський розвиток – це процес розширення можливостей вибору людини, серед яких на всіх стадіях соціально-економічного розвитку країни головними є:

- можливості тривалий час вести здоровий спосіб життя;
- можливості здобути освіту;
- можливості доступу до ресурсів, необхідних для забезпечення нормального життєвого рівня;
- можливості реалізовувати власну

політичну, економічну та соціальну свободу;

- право на творчість й самоповагу тощо.

Людський розвиток передбачає надання гарантій індивідуальних прав і свобод людини за різними іпостасями індивіду в суспільстві (табл. 1). Людський розвиток відбувається за двома основними напрямками, які повинні бути збалансовані між собою (рис. 1):

1) набуття якісних показників (наприклад, продовжена тривалість достойного життя, професіоналізм, високий рівень освіти);

2) використання набутих якісних показників (для праці, відпочинку, культурних, соціальних та політичних цілей).

На сьогодні існують два основні методи вартісних оцінок життя людини:

1) оцінка вартості виробництва (реальних затрат на існування особи);

2) капіталізація заробітку (оцінювання сучасної цінності майбутнього потоку доходів індивіда).

Оцінка вартості виробництва, запропонована Т. Вітстейном, виступає величиною заробітку під час життя індивідуума, і дорівнює сумі витрат на його утримання та витрат на освіту. Вартісна оцінка людини на момент народження дорівнює нулю, отже, оцінка життя може бути виражена формулами [16]:

$$C^1 = aR_0(L_0 / L_n)^{r^n} - aR_n, \quad (1)$$

$$C^2 = XR_n(LN / L_n)P^{N-n} - aR_n, \quad (2)$$

Таблиця 1

Складові людського розвитку

Права і свободи людини	Характеристика
Як громадянина демократичного суспільства	Можливість брати участь в прийнятті рішень на рівні місцевих органів влади або національного уряду
Як представника нації	Право на мову, віру, звичаї
Як виробника	Право брати участь у виробничій та комерційній діяльності
Як споживача	Право доступу до необхідної інформації та захист від шкідливих (неякісних) товарів, послуг, робіт, право на достойне життя в безпечних умовах та здоровому навколишньому середовищі

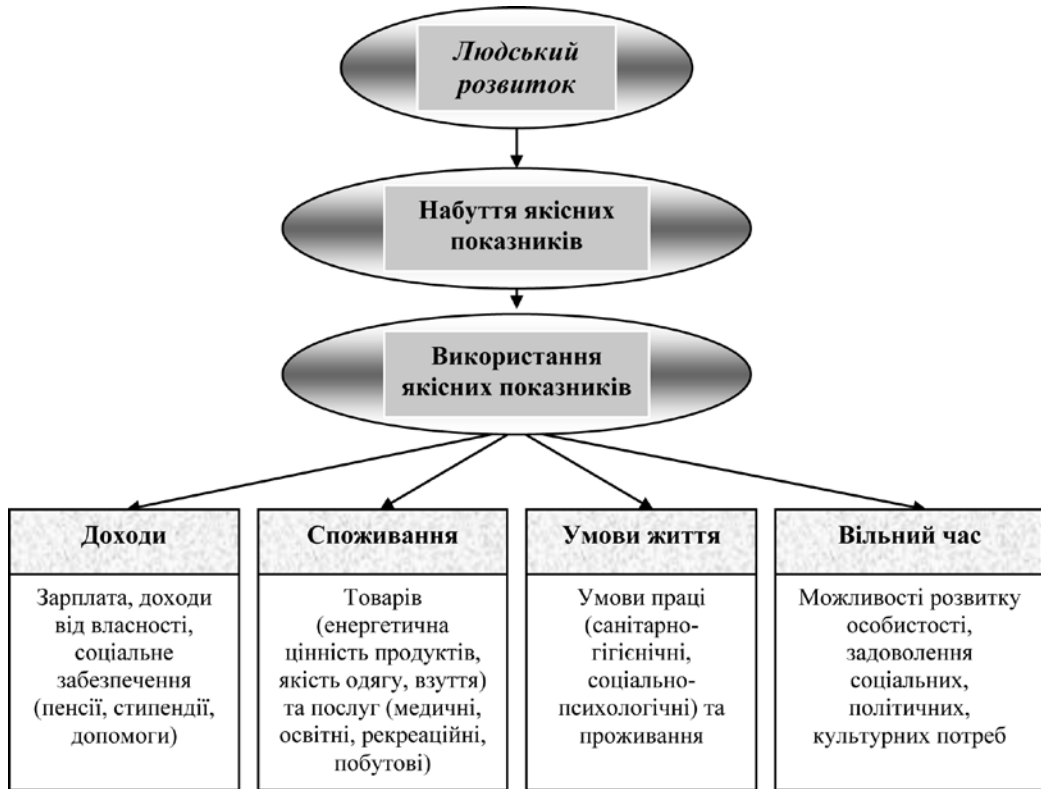

Рис. 1. Напрямки людського розвитку

де C – оцінка життя людини; n – момент життя; a – річні витрати на споживання, включаючи освіту на одного дорослого певної професії; $(r = 1 + i)$; i – ринкова відсоткова ставка; $P = 1 / r$ – зворотна величина до значення r ; L_n – чисельність людей у віці n в таблиці життя; R_n – величина вартості ренти людини у віці n , яка одержана ним на момент свого народження; X – величина майбутнього доходу на одну особу певної професії; N – вік, в якому людина вступає у трудове життя (при $N > n$ доцільно використовувати рівняння 1, а при $N < n$ – рівняння 2).

Метод капіталізації заробітку, запропонований американськими економістами Л. Дубліном та А. Лоткою, ґрунтується на оцінці грошової вартості цінності людини за такою формулою [17]:

$$V_0 = \sum V^x P^x (Y^x E^x - C^x), \quad (3)$$

де V_0 – цінність індивіда на момент народження; V^x – цінність в даний момент 1 долару, отриманого через X років (сучасна поточна вартість); P^x – імовірність дожиття людини до віку x ; Y^x – річний заробіток людини з моменту x до $x + 1$; E^x – частка зайнятих у виробництві у віці від x до $x + 1$ (повна зайнятість); C^x – величина затрат на життя людини у віці від x до $x + 1$.

Оскільки одержання доходу не є основною метою життя людини, то надзвичайно важливо враховувати гуманітарні бажання особи. Необхідним є створення умов та можливостей для розвитку інтелектуального потенціалу як окремої особистості, так і спільнот (в демократичному суспільстві права людини повинні домінувати над правами держави).

Людський розвиток повинен бути сталим, що означає раціональне використання обмежених виробничих ресурсів як для задоволення потреб сучасних, так і майбутніх поколінь. Сталість людського розвитку визначається як передумова виживання людства (нинішня генерація повинна дбайливо ставитися до світу, який вона отримала в спадок, а також враховувати обсяги використання фізичного капіталу, знаходити нові шляхи його примноження і заміщення, розвивати й впроваджувати нові ефективні форми виробництва).

Вимірювання людського розвитку прийнято здійснювати за індикатором індексу людського розвитку (ІЛР), який був вперше запропонований в межах Програми розвитку ООН в 1990 р. Спочатку для вимірювання ІЛР використовували близько 40 показників (кількісних параметрів та рейтингів). Однак не усі параметри можна виміряти кількісно (наприклад, наявність політичного вибору чи свободи особистості, обсяг соціального чи духовного капіталу людини).

Сьогодні ІЛР розраховується на основі трьох базових параметрів: 1) очікуване довголіття, яке визначається як тривалість майбутнього життя при народженні дитини – I_1 ; 2) досягнутий рівень освіти, що вимірюється як сукупний індекс грамотності дорослого населення (2/3) і сукупна частка учнів та студентів (1/3) – I_2 ; 3) життєвий рівень, який вимірюється реальним ВВП на душу населення – I_3 .

Щоб визначити ІЛР, для кожного з показників встановлюються мінімальні й максимальні значення (X_{min} та X_{max}):

1) тривалість майбутнього життя – 25 та 85 років (I_1);

2) грамотність серед дорослого населення – 0 та 100%; сукупна частка учнів і студентів – 0 та 100% (I_2);

3) реальний ВВП на душу населення – від 100 до 40000 дол. США (I_3).

Отже, для будь-якого компонента ІЛР індекси розраховуються за формулою [6, 34]:

$$\text{Індекс } (I_1, I_2, I_3) = (X_f - X_{min}) / (X_{max} - X_{min}), \quad (4)$$

де X_f – фактичне значення параметра.

ІЛР деяких країн світу та України в розрізі її окремих регіонів наведені в таблицях 2 та 3. Як свідчать дані табл. 2, лідером за загальним ІЛР є Норвегія (з 2001 р.). Країни ОЕСР лідирують за всіма компонентами індексу, особливо за показником ВВП на душу населення. За цим компонентом найвищий показник – у Люксембургу (62298 дол. в 2005 р.) за рахунок дуже розвинутого фінансового сектору. Проблемою Люксембургу вже багато років є відносно низький показник валового охоплення навчанням. У цій невеликій країні з півмільйонним населенням об'єктивно неможливо здійснювати підготовку фахівців з усіх спеціальностей, а тому її жителі змушені навчатися в університетах сусідніх країн: Франції, Німеччини, Бельгії.

Таблиця 2

Індекси людського розвитку в розрізі деяких країн світу [18]

Країна	2005 р.	
	ІЛР	Рейтинг
Норвегія	0,963	1
Барбадос	0,878	30
Росія	0,795	62
Україна	0,766	78
Мозамбік	0,379	168
Нігер	0,281	177

У восьми із 25 країн, які займають перші позиції по ІЛР, тривалість життя перевищує 80 років. Вона найвища в Японії – 82,0 і в Гонконгу – 81,6 року. Найвищий показник валового охоплення навчанням у Великобританії — 123%. Останні 24 позиції за ІЛР без жодного винятку посідають африканські країни. Найнижчий душевий ВВП у Сьєрра-Леоне – 548 дол., найкоротша тривалість життя у Свaziленді – тільки 32,5 року, а найнижчий відсоток грамотності в Буркіна-Фасо – лише 12,8% (в 2005 р.).

Україна за показником ІЛР з 1990 по 2005 рр. знизилася свої позиції з 45 місця (0,844) до 78 (0,766). Причина цих негативних змін пов'язана з компонентом тривалості життя. Тривалість життя в Україні (66,1 року) не дотягує навіть до середньосвітової величини – 67,1 року. До того ж середньодушовий показник ВВП в Україні на третину нижчий від середньосвітового (5451 дол. проти 8229 дол. США).

Національна методика розрахунку ІЛР охоплює дев'ять основних аспектів людського розвитку:

- демографічного розвитку (коефіцієнт народжуваності, сальдо міграції, коефіцієнт смертності, очікувана тривалість життя);
- розвитку ринку праці (коефіцієнт плинності по прийняттю, рівень зайнятості, рівень безробіття, середня тривалість пошуку роботи);
- матеріального добробуту (середньомісячна зарплата, середній рівень витрат, забезпеченість автомобілями на 100 сімей, рівень тінізації доходів, рівень бідності);
- умов проживання (щільність населення, рівень урбанізації, забезпеченість житлом, благоустрій житла, розвиток соціальної інфраструктури);
- стану та охорони здоров'я (індекс умовного здоров'я, кількість лікарів на 10000 населення, кіль-

кість станцій швидкої медичної допомоги на 100000 населення, кількість потерпілих на виробництві, середня тривалість перебування в стаціонарі);

- рівня освіти (середня тривалість навчання, питома вага осіб з вищою освітою серед населення старше 25 років, чисельність студентів у вузах, рівень охоплення середньою освітою);
- соціального середовища (співвідношення розлучень і шлюбів, коефіцієнт злочинності, кількість самогубств в розрахунку на 100000 населення, заборгованість з виплати зарплати і пенсій в розрахунку на 1 працівника, кількість ДТП в розрахунку на 100 км);
- фінансування людського розвитку (видатки державного та місцевих бюджетів на охорону здоров'я, освіти і соціальний захист в розрахунку на 100000 населення, співвідношення соціальних витрат державного та місцевого бюджетів);
- екологічної ситуації (викиди сірки, азоту, свинцю в розрахунку на 1 мешканця, кількість важких металів у стічних водах, питома вага скинутої неочищеної води в загальній кількості).

Дані табл. 3 свідчать, що в 2002 р. з великим відривом найвищий рейтинг за ІЛР належав Києву за більшістю аспектів людського розвитку. Наступні місця належать Полтавській, Вінницькій та Черкаській областям, хоча їх домінування не є таким виразним. Донецька та Луганська області помітно відстають за ІЛР від більшості регіонів України.

Підводячи підсумок, приходимо до таких висновків й узагальнень: по-перше, для підвищення національного рівня ІЛР необхідними є позитивні зрушення в таких сферах: політичної стабільності,

Таблиця 3

Індекс людського розвитку та його складові за регіонами України в 2002 р. [6, 47]

Регіони	Демографічна ситуація	Ринок праці	Матеріальне становище	Умови проживання	Стан та охорона здоров'я	Рівень освіти	Соціальне середовище	Фінансування людського розвитку	Екологічна ситуація	Індекс людського розвитку (ІПР)
Вінницька	0,465	0,668	0,396	0,268	0,740	0,440	0,611	0,309	0,965	0,538
Волинська	0,394	0,327	0,452	0,251	0,613	0,355	0,697	0,311	0,980	0,489
Дніпропетровська	0,249	0,559	0,503	0,433	0,573	0,475	0,397	0,486	0,656	0,481
Донецька	0,139	0,566	0,560	0,255	0,533	0,280	0,481	0,496	0,543	0,423
Житомирська	0,368	0,421	0,341	0,236	0,590	0,485	0,573	0,341	0,898	0,474
Закарпатська	0,455	0,584	0,410	0,258	0,673	0,319	0,792	0,274	0,952	0,522
Запорізька	0,241	0,436	0,535	0,418	0,525	0,462	0,400	0,501	0,838	0,486
Івано-Франківська	0,550	0,430	0,458	0,199	0,628	0,393	0,698	0,273	0,781	0,491
Київська	0,345	0,560	0,474	0,395	0,392	0,475	0,527	0,385	0,965	0,503
Кіровоградська	0,171	0,609	0,403	0,302	0,605	0,453	0,499	0,353	0,876	0,480
Луганська	0,089	0,415	0,525	0,239	0,383	0,227	0,392	0,403	0,805	0,384
Львівська	0,606	0,383	0,482	0,347	0,538	0,440	0,663	0,316	0,925	0,525
Миколаївська	0,359	0,421	0,448	0,337	0,305	0,421	0,454	0,423	0,869	0,448
Одеська	0,345	0,535	0,317	0,398	0,443	0,467	0,462	0,391	0,907	0,473
Полтавська	0,492	0,557	0,473	0,339	0,738	0,551	0,527	0,408	0,984	0,565
Рівненська	0,395	0,432	0,384	0,224	0,642	0,451	0,622	0,361	0,941	0,495
Сумська	0,306	0,499	0,420	0,252	0,484	0,398	0,498	0,392	0,956	0,466
Тернопільська	0,582	0,447	0,367	0,287	0,648	0,386	0,717	0,253	0,987	0,520
Харківська	0,462	0,552	0,492	0,402	0,571	0,531	0,522	0,392	0,943	0,543
Херсонська	0,172	0,449	0,355	0,392	0,463	0,479	0,497	0,385	0,950	0,462
Хмельницька	0,460	0,462	0,360	0,304	0,734	0,549	0,551	0,346	0,985	0,531
Черкаська	0,381	0,418	0,411	0,296	0,700	0,575	0,553	0,388	0,971	0,525
Чернівецька	0,580	0,249	0,370	0,185	0,669	0,373	0,658	0,276	0,947	0,481
Чернігівська	0,346	0,520	0,438	0,276	0,486	0,548	0,519	0,372	0,941	0,495
АР Крим	0,389	0,721	0,532	0,466	0,511	0,413	0,531	0,543	0,963	0,558
м. Севастополь	0,502	0,721	0,557	0,538	0,430	0,638	0,443	0,578	0,937	0,592
м. Київ	0,916	0,739	0,642	0,824	0,457	0,852	0,551	0,767	0,400	0,683

економічного розвитку, соціального захисту, охороні здоров'я, освіті та культурі, збереженні навколишнього середовища, тендерної та міграційної політик.

По-друге, в напрямку утвердження концепції людського розвитку в Україні необхідно спиратись на соціальний капітал, який, на відміну від фізичного та людського, базується на кооперативних засадах, узгоджених нормах поведінки

та взаєморозумінні як на рівні сім'ї, так і на рівні держави.

По-третє, незважаючи на важливість зміцнення матеріального добробуту в житті кожного громадянина і суспільства в цілому, міру зростання рівня життя сьогодні є цінності іншого порядку: прагнення до свободи, потреби в дозвіллі, повазі, залученні до культури й науки, збереженні природи і житті в злагоді з нею тощо.

Література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М., 1962.
2. Милль Дж. С. Основы политической экономии. – М., 1980.
3. Малтус Т. Р. Дослідження закону народонаселення. – К.: Основи, 1998.
4. Маршалл А. Принципы политической экономии. – Том 1. Пер. с англ. – М., 1983.
5. Ллойд У. Лекции о природе ценности. – М., 1834.
6. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист: Навчальний посібник із соціальної політики. – К.: Основи, 2004. – 491 с.
7. Shultz T. *Investment in Human Capital*. – New-York, 1971.
8. Bowen H. R. *Investment in learning*. – San-Francisco, 1978.
9. Thurow L. *Investment in Human Capital*. – Belmont, 1970.
10. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) // *Економіка і прогнозування*. – 2005. – № 2. – С. 64–78.
11. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи. – К.: Фенікс, 2000. – 400 с.
12. Sen A. *Development as Capability Expansion* // *Journal of Development and Planning*. – 1989. – № 19.
13. Sen A. *Development and Freedom*. – Oxford, 1999.
14. Шевчук П. І. Соціальна політика. – Львів: Світ, 2003. – 400 с.
15. Doyal L., Gough I. *A Theory of Human Needs*. – London: Macmillan, 1991.
16. Корицкий А. В. Введение в теорию человеческого капитала: Учебное пособие. – Новосибирск, 2000. – 112 с.
17. Dublin L. J., Lotka A. *The Money Value of Man*. – New-York, 1930.
18. Ревенко А. Чому Україна опинилася на 78-му місці в світовому індексі людського розвитку? // *World Bank – Human development index; Human Development Report Office*.